

Յանկարծ տեսայ՝ փուլ եկան ժայռոց կիսմաքով...
Այս ժգրան, գնան, Բաւալին տեսց լեռ...
Բըշեց զանոնք տարաւ ճեղքէն ինչուան ծով...
Անգընդոց մէջ կորան ճեղքով տն անկուս:

Հ. Ա. ՏՈՐՈՑԵՆՆ

ՆՈՐ ԱՆԴՐԱՒԱՐՁՈՒԹԻՒՆԻՔ

ԱՄԵՐԻԿԱԿԻ ԵԿԵՂԵՑԱՅ շինութեան ըն-
ծայագրին Հ. Գ. Գե նմանատիպ հրատարակ-
կութիւնն ինչեցած էր թէ էլ, եթէ փա-
կաբէք գիտել ընթերցողք, բացէք Հանդի-
սութեան համարին 57 էջը, և կը գտնէք
այն տեղ, նոյն իսկ յարգ. Բողոքածագրին
խոստովանութեամբը, թէ իրենց թերթին
մէջ հրատարակուածն իբրեւ նորոգորին կամ
իրեւ տառային հրատարակութիւն դրուած չէ
եղեր. ապա ուրեմն՝ իբրեւ . . . ճեղքին
դրուել է, ինչ որ կ'ուզէինք մենք մատնա-
ցոյց ընել: Սակայն, թուի թէ այդ անկեղծ
խոստովանութիւնն յոյ կամս դուրս ելեր է
Հ. Գ. Գե գրչէն, զի մի քանի տող վերջ
կը ստրկնայ ըսածին վրայ, եւ « Այլ ա-
ռակ լուարուք » կ'ըսէ: « Պէտք է գիտնալ
որ իրականին վրայէն եղած ամեն ՕՐԻԳԻՆԱԼ
հրատարակութիւն նաեւ նորոգորին և է իւր
արժէքն ունի », և կը շարունակէ յետոյ.
« Եւրոպայի մէջ . . . նոր գիտ մ'որ ըլլայ,
ամէն մասնագէտ կ'անապարէ իւր ընթեր-
ցողներուն ներկայացընելու և 2-3 տարի նոյն
շրջանը կ'ընէ թերթերու մէջ ». ապա ուրեմն՝
զեւ ժամանակ ունիք, յարգ. Բողոքածագիր,
երկրորդ և երրորդ անգամ մ'այլ հրատա-
րանոր Զեր թերթին մէջ նոյն ընծայագրին
նմանատիպ պատկերը, առանց բնու նորո-
գան պարծանքն զրկուելու: Այս, չիք ու-
րանար, թէ « Վենետիկ տպագրեալ շատ
պատկերները Բաշմալի և նոյն տպարանի
շատ հրատարակութեանց մէջ կրկնուած են ».
բայց ոչ եթէ պատկերներն են՝ զոր իբրու
նորութիւն կ'ուզենք ներկայացընել մեր ըն-
թերցողաց, այլ պարզաբար նորանոր նիւ-
թերու եւ գրութեանց հրատարակութեան
ստիժի՝ օգտակար կ'ընենք զանոնք: Հետեւա-
բար Հ. Գ. Գե համեմատութիւնն աչքի գար
նելու չափ կը կողայ, թէպէտ և անոր գրիչն
ամէն կողմ կը ճկի՝ իրեն արդարացուցիչ
փաստեր գտնելու համար: Սակայն, այսպիսի
սի պարագայի մէջ, անկեղծ լուսութիւնն աւելի
փաստութեան պիտի արժանանար:

Գալով Կոմիտէի յանձնարարութեան մա-
սին, այսպիսի ինչ տեղեկացանք մեր տպա-
րանի տեսչութիւնէն, թէ ինչ որ առանձինն
յատկապէս ուզուած է՝ նոյնը զրկուած է
իսկոյն. իսկ ինչ որ հարկաւոր գրեանց հետ
միասին յանձնուած է, — որ յիշուի մեծ
աշխատութեան և երկար ժամանակի կա-
րօտ էր, — և կամ ընդհանուր կերպով թէ
« Կորստիպ հրատարակութիւնները զրկեցէք
մեր հաշուին », առանց փութացընելու կամ
սրոյ ժամանակ մի դնելու, յայտ է՝ թէ տպա-
րանի տեսչութիւնն ևս փութացընելու հարկ
մի չի տեսնելով, միւս գրեանց հետ միասին
դրկեր է. ուր թողունք որ Կոմիտէի տը-
պագրութիւնն ձաւարանեալ 1896ի օգոստոսին
վերջեր, ուստի չէինք կարող « 1896ի ա-
ռաջին կէսէն յառաջ » իրեն ձեռքը հասցու-
նել: Ուրեմն այս մասին « խէ », կողմէն տը-
գիտութիւնն զործուած չէ, ինչպէս կ'ակնար-
կուի:

Կոմիտէի յէջս 131-146 հրատարակուած
« Փարուածք ժամանակագրութեան տ. Ստ.
Ստեփանեան »-ի ուստի առնուած լինելը չի
յիշատակուելուն ուրիշ պատճառ չի կայ, —
թող Հ. Գ. Գ. զուր տեղ չի յոգնեցընէ
միաբն ուրիշ կապածելի պատճառներ որո-
նելով, — բայց միայն՝ զի Վիեննայի Մեծ.
Հարց Միջնորդանց մատենադարանն մէջ
պահուած քնագիր օրինակին ընդօրինակու-
թիւնն շատ տարիներ յառաջ եղած է, հե-
տեւարար լով մտադրութեան արդիւնք է այն.
և այս բանն աւելի ևս կը հաստատուի, երբ
նկատել տանք յարգ. Բողոքածագրին, թէ
Կոմիտէի Գիտնելիքի (յէջս Թ, Ժ) և Յառա-
գարանին (յէջս 1, 2) մէջ Մեծ. Հեղինակն
3-4 անգամ կը յիշէ Հանդիս տնտեսայն, ուր
որ հարկն պահանջի է:

Լեհականաց Յովհաննու արքեպիսկոպոսու-
թեան մասին Ստ. Ռոչեպի հետ համակար-
ծիք չըլլալը ԲՆՉ մէկ կէտով յայտնած է Հ.
Գ. Գ. որ մեր աչքէն վրիպած լինի, հե-
տաբերի էինք իմանալ զայն: Սակայն ամէն
բան վերջին ծայր պրպտող (խորժող չըսելու
համար) և քննադատ գրիչն, երբ այսպիսի
վկայութեան մի առիթ՝ առանց բնու տարա-
կայս յարցանելու՝ գրուի ծովում վրա և լուս-
թեամբ կ'անցնի, այնուհետեւ ոչ միայն « խէ », այլ նա և Հանդիս ընթերցողք իրաւունք
ունին ըսելու, « Որ լո՛ւ՛ն՝ հաւանի ». հետեւ
ւարար այսպիսի պարագայի մէջ պարագա-
նալու համար « խէ », վերագրած սոփեւ-
տաբանք՝ իրեն սեփականած կը լինի, ոչ
պատճառները փոխանակ պատճառի և փաստի
տեղ զործածելով:

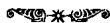
Հ. Գ. Գե առ Fink և Heigel հաղոր-

դածը նորութիւն է եղեր, որուն անգէտք էին յիշեալ գիտնականներն. այսինքն է, իւրաքանչիւր Որիի և Միւսա Վի ձեռքով հայ մէլքներուն առ իննովկենարս ծա գրուած « թղթին հայերէն բնագիրը կայ » (այսինքն է՝ կար). — Ռէր, Լ. Գ. Գ. — կը պատահանէ (Հանք. տար. Յուն. էջ 26—27). « Հռոմի Քահանայապետական գիւտնատունը պահռաստ է »: Խեղճ Սէն-Մարտէն, կը կարծէի՛ր երբեք որ օր մի քու այս խօսքերդ, « Je l'ai trouvé dans les archives pontificales, à l'époque où elles étaient à Paris, dans un registre de la secrétairerie de l'état, qui contenait un grand nombre de lettres venues d'Orient sous le pontificat de Clément XI, qui monta sur la chaire de S. Pierre en 1700 ». (J. Saint-Martin, Mémoires sur l'Arménie, t. II, Paris, 1819) Հորմայ գիտնական փախուէին: Միւս կողմանէ, որչափ պիտի ուրախանային Սէն-Մարտէնի յիշեալ գրութիւնը ի ճանցող գիտնականը, և « ի մասնաւորի Heigel », եթէ Հանքի մէջ իրագ նշանակուած տեսնէին՝ Հռոմի գիւտնատունը մէջ Լ. Գ. Գի գտած այդ բնագրի տալին և տեղին թուագրանը: Բայց ի գործ... Հարկ չի կայ ըսել, թէ ընդհանրապէս ազգային և օտար հայապէս բանասիրաց — որոնք առիթ ունեցեր են Սէն-Մարտէնի գրութիւնը աչքէ անցունել — ծանօթ էր, թէ յիշեալ գիտնականն տեսեր է նամակին հայ բնագիրը՝ Պարիս և ոչ Հռոմի, և թարգմաններ է զայն ի գաղղիներէն. բայց թէ ներկայապէս Ռէր կը գտնուի այն, ի Պարիս թէ ի Հռոմ, այդ տարակուսական է:

Հետեւաբար « Խ », ոչ կը նախանձի, և ոչ ալ կը ջուրի երբեք « Ս ». Ղազարու ապարանէն ելած է հնագած նիւթեր բովանդակող » գրոց մէջ՝ այսպիսի նորութիւններ չի գտնուելուն համար: Բայց դուք, Լ. Գ. Գ., այդ « հնագած նիւթերը բովանդակող » գրքերէն չէ՞, որ ամէն անգամ նոր նիւթեր և լոյս կ'առնուէր. — Կիւմիէի հրատարակութեամբը չէ՞ որ Ստ. Ռոշքայի ցուցակագրած եպիսկոպոսաց տարեթիւները կ'ողղէր: « Քննեցէք զգիրս », և պիտի տեսնէք որ եւրոպացի գիտնականը այդ մատնաները կը ճանչնան իբրեւ հին և նոր հայկական գրականութեանց ներկայացուցիչներ, և անոնցմէ միշտ կ'ոլում ներ կ'ընեն. (տես նա և Հանք. տար. փերր. էջ 45, ծանօթ. և այլորդ): — Ալուստիկ մեր վերջին խօսքն, զոր ստիպուեցանք ուղղել առ Լ. Գ. Գ. ի պատասխանի իւր գրութեան. և այժմէն կը ծանուցանենք՝ թէ այստեղեւեւ ինչ ալ որ գրուի այս խնդրոյ մասին

սին նոյն ոճով, մեր տալիք միակ պատասխանը պիտի լինի լուսութիւն:

Ի

ՊԱՏԱՍԻԱՆԻՔ

ԴԻՏՈՂՈՒԹԵԱՆՑ « ԵԱՂԿԱՔԱՂԻՆ »

Ծաղիկաւորին հաւաքողն, իւր սովորական ոճին համեմատ, այս անգամ Բաղմուղին հետ՝ խորենացոյ դէմ ևս ակոյտնէ հանգիստցիւր է, ըստ որում « սա — volens volens — բանասիրութեան փորձաքարը դարձեր է շատերու համար »: Հաստ ընդարձակ մաղով առնուած է այս տեղ բանասիրութիւն, անշուտ քաղողն՝ պատմական քննադատի իրաւունքը և իրեն սեփականելու նպատակաւ: Եւ ական տեսէք թէ նա այդ իրաւունքը ինչպէս կը գործածէ, և ունից ուր կը ցատէ ընդատուելով. « Նոր Բաղմուղի ունի հիմար թղթակցութիւններ, օւնի տեսակ մի Ստեփանոսի, որոնք Հանքէ տալիս Նորոսիաններէն և Ծաղիկաւորին միայն առնուած կը տարբերին », եւ այլն: Այս բանիս պատասխանը մեր ընթերցողաց կը թողուելք քանի որ արեւու չափ պայծառ է ինչորի, և անթխելի՛ այդ իրկութիւն մէջ եղած տարբերութիւն: Սակայն մենք մեր կողմանէ հարցում մը կ'ուղղենք այդ մեր նոր քննադատին. — քանի տարի է որ Հանքէ փոսերը ծաղկեցաւ, և ինչ բանով կը տարբերի արդեօք Մաքի Չանազան չորտիւն, որ իրմէ շատ տարիներ յառաջ սկսեց էր արդէն հրատարակուիլ. — Հագիւ թէ տարի մը կայ, ոչ աւելի և ոչ պակաս, որ Մաքի նախաձեռնութեամբ տնկուած արմատէն ծիւցաւ, անուամբ միայն տարբերելով անկէ: Սնուն մի, որ ամանց համար շատ հրապուրիչ գոյններ ունի, բայց ձեռնաս անհանց համար շատ սակաւ անգամ զուցացուցիլ մաս նաւանդ երբ ծանր խնդիրներու վրայէն առհնով՝ հեղինակութեամբ մի վճիռներ կուտայ, յորոց մէկն է և խորենացոյ գատապարտութիւնը, զուցէ ատանց անձամբ առաջնասիրած ըլլալու զայն: Լաւ կ'ըլլար որ Ծաղիկաւորին հեղինակն մի անգամ ևս յիշէր Հանքի մի Յանուարի թերթին մէջ յէջ 28, առ Պ. Լ. գրածը, և իր ուրիշին ասուցածը՝ գործով նախ կատարէր: Սակայն այսպիսի համեմատութիւն մի գուցէ Հանքի այդ գործիչին համար շատ անձնուկ սահման մը համարուի, արդիւնեւ ինչ